

Tükrök között: Tüskés Tibor levelesládájából, Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket írta TÜSKÉS Tibor, s.a.r., a válogatást és a jegyzeteket kiegészítette SIMON Zsuzsanna, Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014.

In memoriam Tüskés Tibor: Emlékezések, esszék, tanulmányok, válogatta, szerkesztette TÜSKÉS Gábor, reciti, Budapest, 2014.

A *Tükrök között* nagyon találó cím, hiszen ez a vaskos kötet (437 oldal) 304 Tüskés Tiborhoz írott levelet tartalmaz, amelyek túlnyomó része eddig nem került nyilvánosságra. Tehát az olvasó nem ismerheti a levelek előzményeit, kontextusát. A címzett személyét, életének alakulását a levelek által lefedett majd hat évtized alatt csak „tükör által homályosan”, a levélírók nézőpontjából láthatjuk, noha a jegyzetek kétségtelenül sokat segítenek a tájékozódásban. Tüskés Tibor nyilvánvalóan nem is azért kívánta közzétenni ezeket a dokumentumokat, hogy saját magára irányítsa a figyelmet (erre sok évtizedes írói-szerkesztői-irodalomszervezői tevékenységét figyelembe véve aligha lett volna szüksége), hanem ezért, mert ennek a fél évszázadnak az irodalmi életét akarta megmutatni a közvetítésükkel.

A fennmaradt levelezések tanulmányozása mindig fontos terület volt a különféle történeti stúdiumok számára. A levelek fennmaradásának esélye, mint tudjuk, bizonytalan (Tüskés erre az előszóban is rávilágít). Szellemesen fogalmazza meg, hogy kétféle levelező van: a „megőrző” és az „eldobó”. Vannak, akik minden papírfecnit megbecsülnek, mások ellenben egyáltalán nem tulajdonítanak jelentőséget a postájuknak. Persze, a megőrzési hajlam nem garancia a fennmaradásra, mint ahogy az elhajított levél is felbukkanhat még valahol, a legváratlanabb helyen és időpontban. (Vajon mit változtat ezen a helyzeten a mai, interneten folytatott levelezés? Lesz-e még valaki, aki lementi vagy éppenséggel kinyomtatja az e-mailjeit, hogy megőrizze azokat a jövő számára?) Mindenesetre azt kimondhatjuk, hogy egy ilyen gondosan megőrzött és megszerkesztett levelezés különlegesen nagy érték irodalom- és kortörténeti szempontból. Azt azonban mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a levelek, mivel mindig egy konkrét helyzetben és konkrét ügyben íródnak, nem *közvetlenül* nyújtanak információkat. Értelmezni kell őket, ha nem is úgy, mint az irodalmi műveket. Úgy

is mondhatnánk, hogy a levelek arra válaszolnak, amit kérdezőnk tőlük. Ha rosszul tesszük fel a kérdéseinket, félrevezető válaszokat kapunk (vagy éppen nem kapunk semmilyen választ). Sok múlik tehát az olvasó kérdésein, hiszen alighanem mindenki egy kicsit mást kérdez ezektől a levelektől.

Nem sorolnám a neveket, hiszen a mintegy kilencven levélíró közül még akkor is igazságtalan lenne kiválasztani néhányat, ha történetesen bízunk abban, hogy mások is őket tartanák a legjelentősebbnek. Annyit mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy nem csak írók vannak közöttük, hanem képzőművészek, újságírók, vagy Tüskéssel kapcsolatban álló, számára személyesen fontos értelmiségiek (vagy éppen egy politikus, mint Aczél György). Tüskés Tibor ahhoz a nagyon is ritka irodalmár-típushoz tartozott, amelyet „szintetizálónak” szokás nevezni (egyébiránt nem csak az irodalmárok között ritka ez az alkat). A leveleket olvasva az embernek az az érzése, mintha mindenkivel szót tudott volna érteni. Mindenféle irodalmi, művészeti és világnézeti irány képviselőivel tudott *egyidejűleg* párbeszédet folytatni, aminek az egyik magyarázata valószínűleg a nyitottságában rejlett, vagyis abban, hogy sokféle, egymással nem feltétlenül harmonizáló értékvilágot volt képes *őszintén* méltányolni. Nyilván ezért volt jelentős lapszerkesztő; de ezzel a kapcsolatteremtő képességgel még a szerkesztők átlagából is kiemelkedett. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy egy adott korszakban az ő személyén keresztül tartottak egymással kapcsolatot az irodalmi élet olyan szereplői, akik közvetlenül aligha érintkeztek volna egymással. Ennek tulajdonítható talán az is, hogy a levelekből túlnyomórészt semmiféle konfliktusra nem következtethetünk a címzett és a levélíró között. (Az utóbbiak persze sűrűn beszámolnak egyéb összeütközéseikről és sérelmeikről, s ezekből a beszámolókból lassan kirajzolódnak az adott időszak szellemi és kulturális életének erővonalai.) Az egyetlen kivétel az, amikor Fülep Lajos megsértődik Tüskésre egy 1966-ban megjelent „elképzelt filmnovellája” miatt, és több mint indulatos válaszlevelének megjelentetését követeli a *Jelenkor* szerkesztőségétől. Erről is

„fénytörésben”, Fülep odaadó tanítványának, Fodor Andrásnak a táviratából értesülünk, aki éppen ennek az ügynek a kapcsán töpreng el azon, hogy nem kellene-e lazítania a mesteréhez fűződő viszonyát. Fülep levelét végül is nem közölték, de Fodor *Naplójából* azt is megtudhatjuk, hogy Tüskés „higgadt tónusban” reagált volna a fülepi hisztériára is. Egyébiránt semmi nyoma annak, hogy bármelyik írása vagy megnyilvánulása megbántott volna bárkit is.

Aki irodalommal vagy művészettel foglalkozik, akár alkotói, akár értelmezői szerepkörben, az jól tudja, hogy nem létezik olyan személyes ízlés, amelynek ne lennének korlátai. Az a szerencsés eset, amikor ezeknek a korlátoknak nagyjából a tudatában vagyunk; ha pedig egy mű vagy alkotó nagyon nem fér bele a saját kis világunkba, talán jobb, ha nem nyilatkozunk meg róla. Tüskés Tibornak megvolt az a ritka tehetsége, hogy egymástól nagyon eltérő szerzőkről tudott elfogadóan, sőt beleérzően írni. Szerkesztőként pedig majdnem minden esetben eltalálta, hogy kiről kivel írasson. Ezt nyugtázza Rónay György 1963 augusztusában. „Szerkesztőnek lenni, a szó igaz, teljes, humanista értelmében nem kis dolog és nehéz, nagy, szép hivatás. A maga módján ez is alkotás és nem is másodrendű. Áldozat, persze. De szép, nemes áldozat.” Rónay levelei amúgy is különösen érdekesek. Már 1961-ben ad tanácsokat a lapszerkesztési stratégiára vonatkozólag, elmondja, hogyan látják Pesten a vidéki folyóiratokat, és azt javasolja, hogy a pécsi folyóirat „polgáriasságának” hírét ellensúlyozzák valamivel. Elejét kellene venni annak, írja, hogy „gyanúsnak” találják a lapot; nem szabad olyan helyzetbe kerülni, hogy a *Jelenkort* terhelő példaként emlegessék, mint ekkortájt a *Kritikát*. A polgári „revizionizmus” esetleg felmerülő vádjának kivédésére azt ajánlja, hogy sűrűbben kérjenek cikkeket marxista szerzőktől. Az évtizedek távlatából nézve megható ez a naivitás: Rónay valóban félti a *Jelenkort*, és komolyan gondolja, hogy az „egyensúly és óvatosság” révén ki lehet védeni a támadásokat. Szintén ő az, aki a legérzékenyebben reagál Tüskés 1964-es leváltására, amely a korban szokásos koreográfiát

követte, vagyis a *Népszabadság* elmarasztaló cikke után bő fél évvel következett be. Az utolsó pillanatig bizakodik abban, hogy ez nem történhet meg, és „egyensúlyos” szerzők (pl. Sőtér) megjelentetésében próbál segíteni Tüskésnek, akit végül 1964 augusztusában váltanak le a *Jelenkor* éléről. Ám ekkorra már (informálisan) egyszemélyes intézménynek számít, akit a hatalomnak valójában nem érdeke eltávolítani az irodalmi életből; egy könyvsorozat szerkesztője lesz, és dolgozik a saját könyvein.

Az évek és évtizedek múlásával a levelek jelzik a magyar irodalmi életet nyomasztó régi-új neuralgikus pontokat. 1976-ban Illyés Gyula Tüskés Radnóti-verselemzésére reagálva szólítja föl annak a véleménynek a korrigálására, mely szerint a Gestapo Pesten kapta volna a legtöbb feljelentést (ebben tudtommal igaza volt). S kéri annak hozzátételét is, hogy Pest volt az egyetlen város, ahol a gettó megmaradt (ez viszont már önmagában véve féloldalas információ volna, hiszen azt sugallná, hogy Szálasi a zsidók megmentése érdekében hozta létre a gettót). Illyés maga mondja, hogy „allergiájának enged” ezekkel a megjegyzésekkel. Valóban, a levélírók egy része hasonló impulzusoknak enged, mert olyan embernek írnak, akiben megbíznak, s aki feltételezésük szerint érti őket. Lengyel Balázs 1983-ban azt utasítja vissza, hogy Nagy Lászlót erkölcsi példaképként statuálják. Őszintén vállalja szubjektivitását, felemlegetve az ötvenes évek viszonyait, amelyek őt és körét sújtották, míg Nagyékát a tenyerén hordozta a rendszer. De azt is hozzáteszi, hogy egy pillanatra sem vonja kétségbe Nagy László költői tehetségét és életművének jelentőségét. A nyolcvanas évektől egy újabb generációs frusztráció is hírt ad magáról a levelekben. A JAK megalakulása után az akkori középnemzedék beszorítva érzi magát. Bertha Bulcsú ezt írja 1986-ban: „A mi generációnk különösen peches és elárvult, az öregek soha nem engedtek bennünket a nagy játék közelébe, s mire meghaltak, színre lépett egy erőszakos fiatal dandár, mindent lesöpörve. Nincs érték, amit elismernének, mivel a mi alkotásainkból egyetlen betűt sem olvastak el.” Titkos szerződéseket, csúszópénzeket említ – mindezt a rendszerváltás előtt három évvel! Még egy

példát idéznék a frusztráció-témával kapcsolatban, a Domokos Mátyásét. Ez a kiváló irodalmár a kilencvenes évekre ugyanannyira, ha nem jobban „beszorítva” érezte magát, mint Bertha Bulcsú egy évtizeddel korábban. Miután kifejti, hogy munkáságának lényege a magyar kultúra szolgálata (a példái is beszédesek: Arany és nem Derrida, Németh László és nem Lukács György), egy döbbenetes kijelentést fogalmaz meg. „S most ez /*mármint a magyar kultúra, A. G./* ellen folyik a pusztító harc, mert ezt azok is észrevették, akiknek ez nincs ínyére, mert úgy hordozza a magyarság önazonosságát, mint a szent könyvek azokét, akikkel zengte egykor prédikátor ősünk «bús atyafiságunkat».” A felháborodásnak ma már az iránya is alig értelmezhető, pedig még húsz év sem telt el a levél megírása óta.

A Tüskés Tiborra emlékezők írásából összeállított kötet egyrészt megható olvasmány, másrészt szerencsésen egészíti ki a levelekből kihüvelyezhető információkat. Már a címekből is összeállítható lenne egy portré. „Az irodalom, mint személyes ügy”; „Egy vérbeli humanista arcképéhez”; „Az elfogulatlan irodalomtörténész”; „A dunántúli ember”; „Erőtlen szavak egy erős tanáregyéniségről” és még sorolhatnám. Egyetlen példát idéznék fel arra, hogy a két könyv hogyan képes segíteni egymást. Tüskés elemzést kért Csűrös Miklóstól a kilencvenes évek végén Rába György *Apák és fiak* című verséről. Csűrös meglepetésére azonban nem csak, hogy elküldte az értelmezést Rábának, hanem kifejezte azt az óhaját, hogy az irodalomtörténész építse be a saját elemzésébe a költő öninterpretációját. (A „szintetizáló egyéniség” ritka hátrányainak egyikét mutatja ez az eset...) Az emlékezés-kötetben Csűrös kitér erre a „nem tanulság nélkül való” ügyre, amely így teljes megvilágítást nyer. A két könyv meggyőződésem szerint hosszú évekig fontos forrásként szolgál majd a félmúlt magyar irodalomtörténetének kutatására vállalkozó újabb tudós-nemzedékeknek.

Résumé

Les deux volumes (*Parmi des miroirs: de la correspondance de Tibor Tüskés; In memoriam Tibor Tüskés: mémoires, essais, documents*) peuvent servir de guide à l'activité professionnelle de ce personnage important de la vie littéraire hongroise du demi-siècle passé. (Il était le rédacteur en chef de la revue *Jelenkor* au début des années soixante; dans son travail littéraire de grande envergure, on trouve des monographies d'auteurs, la rédaction des collections de livres historiques, des études littéraires, etc..) Le recueil des lettres choisies a été rédigé par le destinataire, tandis que l'autre, contenant des mémoires, est le travail de Gábor Tüskés, son fils et lui-même historien de la littérature. Le compte-rendu souligne l'importance de la correspondance de Tüskés au point de vue des recherches actuelles de la vie littéraire en Hongrie des années cinquante jusqu'au tournant du millénaire. Il est évident qu'en tant que lecteurs, nous ne pouvons toujours facilement reconstruire les circonstances de la naissance de ces lettres. Ceci dit, il est très important de poser des bonnes questions à ces textes, questions qui peuvent nous offrir des réponses valables pour la connaissance de cette époque. Le volume des mémoires peut bien suppléer ces lacunes, tout en présentant la personnalité „synthétisant” de Tibor Tüskés dans les années qui ont précédé le changement du système politique en 1989, et même après, au temps de la „transition” sociale.